

NDIKIMET E RUSISHTES MBI SHQIPEN PËRMES LITERATURËS TEKNIKE-SHKENCORE

EDA SHEHU, VILMA PROKO

Departamenti i Gjuhëve Sllave dhe Ballkanike, Fakulteti i Gjuhëve të Huaja, Universiteti i Tiranës, Qendra e Studimeve Albanologjike, Tiranë, Albania

Email: edashehu_2006yahoo.com

AKTET IV, 4: 655 - 659, 2011

PERMBLEDHJE

Lidhjet e vendit tonë me ish-Bashkimin Sovjetik patën një jetë të shkurtër, nga viti 1945-1960, por zhvillimet intensive në të gjitha fushat e jetës, në ndikimet e këtyre lidhjeve gjetën pasqyrim në leksikon e gjuhës shqipe. Përmes njohjes së gjuhës ruse prej kuadrove specialistë që përgatiteshin në BS, por, edhe prej literaturës shkencore-teknike u futën në gjuhën shqipe, në sferat profesionale, fjalë dhe terma që shënonin objekte të reja teknike si *stanok* (usht.), *begunok* (mek.). Pas ndërprerjes së marrëdhënieve me BS, vijon hyrja në bibliotekat tona të literaturës shkencore-teknike, e cila shërbeu për hartimin e teksteve mësimore për shkollën e lartë. Ndikimet e rusishtes mbi shqipen vijuan në fazën e dytë (1960-1980) përmes literaturës shkencore-teknike në fushën e fjalëformimit. Këto formime nuk mund të cilësohen si huazime të drejtpërdrejta nga rusishtja, por si përshtatje modelesh, mbi bazën e të cilave u plotësuan dhe u pasuruan terminologjitë përmes brumit të shqipes dhe mjeteve të saj fjalëformuese. Mbi bazën e modeleve ruse u aktivizuan mjetet fjalëformuese shqipe për emërtimin e dukurive abstrakte, por edhe objekteve të reja, si prapashtesa *-im*, *-ri*, *-si* (rus. *-enje*, *-ost*: *liqishmëri-zakonnost* (drejt), *pamjaftueshmëri-njedostatočnost* (mjek)), e deri në krijimin e togfjalëshave, të cilët përbëjnë pjesën më të madhe të terminologjive. Kjo çoi në krijimin e simetrive në strukturën e formave të brendshme në të dyja gjuhët si rus.: *çjernaia metalurgjia*, *cvetnaia metalurgjia* dhe në shq.: *metalurqi e zezë*, *metalurqi me ngjyra*.

Fjalë kyçe: kontakt, term, model, mjet fjalëformues, formë e brendshme.

HYRJE

1. Format e ndikimit të gjuhëve të huaja mbi shqipen qysh nga lashtësia e deri më sot në të gjitha nivelet e saj, sidomos në leksik, i gjejmë të pasqyruara në shtresimet e krijuara në të, si ato më të vjetrat, të krijuara si rrjedhojë e kontakteve të drejtpërdrejta (pushtimet qindraveçare, fqinjësia), siç janë *latinizmat*, *greqizmat*, *turqizmat*, në ato më të reja (kontaktet e tërthorta), *italianizmat*, *francesizmat* dhe më të fundit *anglicizmat* (*anglezizmat*). Të gjitha këto shtresime, sidomos ato më të vjetrat janë bërë objekt studimesh të shumanshme, të gjera dhe të thella, duke përfshirë këtu gjuhëtarët më të shquar vendës e të huaj, ndërmjet të cilëve mund të përmendim E.Çabej, E. Majer, etj.

Vëmendja e studiuesve ndaj ndikimit të gjuhëve të huaja mbi shqiptarët ka vijuar, ndonëse me përkushtim më të kufizuar, me huazimet më të reja, me italianizmat e më rrallë me francesizmat, kurse kohët e fundit është përqëndruar mbi anglicizmat.

Mund të vërehet se përqëndrimi i vëmendjes së studiuesve mbi shtresat e mësipërme leksikore, sidomos mbi ato më të vjetra, kushtëzohet në mënyrë të veçantë me refleksat që kanë lënë ndikimet e gjuhëve të mësipërme mbi shqipen në formën e njësive të drejtpërdrejta të huaja, si fjalë, si elemente fjalësh deri në formante të identifikueshme e të veçueshme në leksikon e shqipes si të huaja, të cilat zbulojnë gjuhën nga kanë ardhur *xhezve* (turq.), *byro* (fr.), *parking* (angl.), *klikoj* (angl.). Kjo vërehet deri në

formantet *-xhi* (si), *ist*, *izm* etj. Nga ana tjetër, duhet nënvizuar se këto shtresime të huaja janë krijuar në kushtet e kontaktetve të drejtpërdrejta ose edhe të tërthorta, si ato më të rejtat, por që kanë vijuar për një kohë relativisht shumë të gjatë (qindrvjeçare), herë të ndërprera e herë që ndihen aktive dhe intensive sot siç janë anglicizmat. Këto fakte kanë rëndësi të theksohen sepse prania e kufizuar e njësisve nga gjuhë të tjera ose ndikimi i tyre kohëshkurtër i kanë lënë ato mënjanë vëmendjes së studiuesve, si të thuash, duke i cilësuar ndikimet e tyre si "të pameritueshme" ose "të pavlershme" për t'u bërë objekt i veçantë studimi. Një nga këto gjuhë, e cila ka vepruar me ndikimin e vet për një kohë relativisht shumë të shkurtër (ndikim rreth njëzetvjeçar), kurse si ndikim global (rreth mbi dyzetvjeçar) në kushtet e kontakteve shumë të tërthorta e të dobëta ndërghjuhësore, por shumë të fuqishme e intensive jashtëghjuhësore është gjuha ruse, e cila bëhet si objekt vështrimi në këtë trajtesë nga ana e disa veçorive të ndikimit të saj mbi shqipen.

2. Deri më sot vështrimi i ndikimit të rusishtes mbi shqipen ka mbetur jashtë vëmendjes së studimit të gjuhëtarëve, ndonëse ndikimet e saj mbi shqipen sidomos veprimi i saj mbi ndërtimin e strukturave gjuhësore mbi bazën e modeleve leksiko-fjalëformuese ruse, por me brumin e shqipes janë venë re në mënyrë të veçantë prej mësimdhënësve; këto modele janë shfrytëzuar në masë të konsiderueshme prej hartuesve të teksteve mësimore shqipe sidomos për shkollën e lartë dhe ka patur edhe ndonjë studim rreth tyre në krahasim me shqipen.

I pari që ka vështruar ndikimin e gjuhës ruse mbi shqipen, sidomos në fushën e terminologjisë për nevojat e pasurimit dhe plotësimit të terminologjive të shqipes dhe ngritjes së tyre në sistem të qëndrueshëm është prof. Emil Lafe në artikullin "Razvitije knjzihnoj leksiki albanskogo jazika vo vtoroj pollovinje XX veka" në përmbledhjen kushtuar 100-vjetorit të A. Desničajës. Ai i ka vlerësuar ndikimin e gjuhës ruse mbi zhvillimin e leksikut politik-shoqëror të shqipes mbi bazën e modeleve fjalëformuese ruse, të cilat çuan në ndërtimin e termave me

brumin e vet shqipes, çka ka ndihmuar për ndërtimin e termave të rinj me bazë amtare, por edhe për zëvendësimin e termave të huaj. Për këtë si bazë kanë shërbyer modelet e ndërtimit të termave në gjuhën ruse, çka del nga përqasja me termat e huaj në shqipe të huazuar nga gjuhët neolatine si *bërthamor-jadernij -nuklear*, *tretës-rasvoritel-solvent*. Në punimin e vet prof. Emil Lafe paraqet në mënyrë sintetike tipat bazë të fjalëformimit të shqipes, mbi të cilët ka ushtruar ndikim gjuha ruse.

Mbështetur në idetë e prof. E. Lafe ne do ta përqëndrojmë vështrimin tonë mbi kushtet e ndikimit të gjuhës ruse jo vetëm mbi gjuhën shqipe, por edhe mbi gjuhët e tjera të përfshira në një bashkësi me baza ideologjiko-politike. Ne do të vështrojmë edhe tërësinë e rrethanave që çuan për një kohë kaq të shkurtër në përthithjen prej shqipes sidomos në sferën e leksikut shkencor-technik të të gjithë atij potenciali fjalëformues modelor, që u vu në bazë të ndërtimit të plotë të një sistemi, siç janë terminologjitë e shqipes.

3. Pas shekullit XIV gjuha ruse u shkëput nga trungu gjuhësor lashtorus duke u ndarë në degë më vete dhe duke u mëvetësuar si gjuhë plotësisht e pavarur. Megjithatë nga pikëpamja tipologjiko-strukturore dhe semantike ajo vijoi të karakterizohej në shekuj nga dy veçori qënësore: a) përbënte bërthamën e gjuhës së përbashkët lashtoruse, gjurmët e të cilës mbetën në dy gjuhët e tjera të reja, në gjuhën ukrainase dhe bjelloruse; b) mbeti gjuha e një kombi të madh, e cila s'mund të mos ndikonte jo vetëm në gjuhët e tringut të vet, por edhe në ato fqinje.

Faza më e rëndësishme e rolit të gjuhës ruse si gjuhë e një kombi të madh lidhet me krijimin e Bashkimit Sovjetik, i cili pas Luftës së dytë Botërore bashkonte rreth vetes 16 shtete republika dhe një varg njësisish autonome. Njësia ideologjike e politike, ideologjia sunduese marksiste-leniniste, lidhjet e afërta në të gjitha fushat e jetës me të gjitha vendet që kombi rus solli që të bëhej i domosdoshëm shndërrimi i gjuhës së tij, si gjuhë e parë e komunikimit ndërshtetëror në të gjithë Bashkimin e Republikave Socialiste Sovjetike (BRSS). Qysh pas

Revolucionit të Tetorit dhe sidomos pas Luftës së dytë Botërore, rusishtja pranohet si gjuhë zyrtare në të gjitha republikat e Bashkimit Sovjetik, duke përfshirë këtu edhe republikat me gjuhë të ndryshme prej rusishtes nga ana tipologjiko-strukturore, sidomos republikat balltike, kaukaziane etj. Me krijimin e Kampit Socialist pas Luftës së dytë Botërore, gjuha ruse bëhet mbizotëruese para të gjitha gjuhëve e vendeve të tjera të kampit socialist jashtë Bashkimit Sovjetik, duke përfshirë këtu edhe shqipërinë.

Qysh pas vitit 1945, e në mënyrë të veçantë pas vitit 1948, pas kohës së prerjes së lidhjeve me Jugosllavinë, përfshirja e plotë e vendit tonë në Kampin Socialist bëri që gjuha ruse të zinte pozitat e një gjuhe të fortë ndikuuese edhe në gjuhën shqipe. Nën tryshninë e lidhjeve të gjithanshme të ngushta ideologjike, politike, ekonomike, ushtarake, etj., si faktorë të fuqishëm jashtëgjuhësorë, gjuha shqipe u vu në kushtet e një dygjuhësie të tërthortë të pasqyruar në nivelin leksikor në futjen e ndonjë fjale të rallë drejtpërdrejt prej saj dhe më dendur në përfshirjen e strukturës leksikore strukturorosemantike të ndërtimeve të huazuara nga gjuha ruse jo vetëm në formën e kalkeve strukturorosemantike, por edhe të fjalëve të rikuptimësuar sipas modeleve ruse.

Mund të thuhet se brenda një periudhe 18-vjeçare (1945-1962) gjuha ruse mbi shqipen pati një ndikim të veçantë, që lidhet drejtpërdrejt me faktorët jashtëgjuhësorë. Mund të veçohen 3 faza themelore:

I. *Faza 1945-1960 (1962,1963)*, pra, faza pas Luftës së dytë Botërore.

Këtë mund ta quajmë fazën e kontakteve intensive, që u ndikua nga marrëdhëniet e drejtpërdrejta në fushat ideologjike, politike, ekonomike e ushtarake.

Jashtë u përgatitën kuadrot e mesëm dhe të lartë. Me kalimin e kohës u intensifikuan (zgjeruan) lidhjet në fushën e industrisë dhe këto u forcuan me përgatitjen e kuadrove të lartë, që sillnin përvojën e huaj në Shqipëri. Pra, kështu u krijua baza për fazën e dytë, meqë kuadrot e lartë tashmë shërbenin kryesisht në shkollën e lartë.

Veçoritë gjuhësore që u shfaqën gjatë kësaj periudhe ishin këto;

- U morën nga rusishtja fjalë, që kishin barazvlerëset në shqipe, të cilat filluan të hynin në një varg industrish, në atë të mekanike, tekstile, të naftës. Këto fjalë në përgjithësi nuk zunë vend, meqë kishin barazvlerëset në shqipe, si fjalë amtare ose të huazuara nga gjuhë të tjera si: *vishka* (kullë), *shatun* (bjellë), *valik* (bosht), *struzhkë* (ashkël), *baraban* (tambur), *vagränkë* (kubilot). Një pjesë prej tyre pati jetë të shkurtër, meqë kishin barazvlerëset shqipe, kurse një pjesë tjetër u zëvendësuan nga fjalë shqipe si *struzhka* (ashkël), *stanok* (mbështetës), *baraban* (tambur).

- U futën në leksik fjalë ruse që shënonin objekte, koncepte që lidheshin në mënyrën e organizimit të jetës shoqërore, ekonomike, politike, arsimin ushtarakë ose me mënyrën e jetës së përditshme që kaluan nga mjedisi rus në atë shqiptar: *kulak*, *kulakëri*, *hozrashot*, *inteligjencie*, *stakanovist*, *bolshevik*, *çapajev*, *çekanka*, *podezhka*, *plitka*, *katanka*.

- U futën fjalë joruse, por të prejardhura përmes rusishtes me kuptime të modifikuara në rusishte, të cilat kaluan edhe në shqipe si: *detal* (makine), *dezhurn*, *kombinat*, *kompleks*, *agregat*, *docent*, *plenum*, *presidium*, *byro*, *aspirant*, *rektor*, *dekan*, *kandidat* (i shkencave) (*кандидат наук*)

- U përshtatën fjalë, si kalke të drejtpërdrejta që shënonin dukuri, objekte e koncepte të sistemeve organizuese ideologjike, politike të botës e jetës socialiste, të huazuara nga mjedisi rus e të pasqyruara në strukturat shqipe me brumin e saj leksikor e mjetet fjalëformuese, por me modelet e ndërtimit rus. Këto modele në shqip u përfshinë si njësi togfjalëshe, të njëjta nga përbërja semantike (forma e brendshme kuptimore) me togfjalëshat rusë si: *Komitet i Partisë*, *Komitet Ekzekutiv*, *Komitet Qendror*, po kështu *Kuvend Popullor* etj..

II. *Faza e dytë 1960 (1962,1963)-1980*

Si veçori e kësaj faze përbën ndërprerja e lidhjeve të gjera me Bashkimin Sovjetik dhe përqëndrimin e tyre në përvetësimin e të rejave tekniko-shkencore nëpërmjet literaturës ruse. Kjo u motivua me përgatitjen e një baze specialistësh, sidomos mësimdhënësish në shkollën e lartë qysh

në fazën e parë (1945-1962). Për këtë kishte dy themele mbështetëse: e para ishte baza njerëzore që përbëhej nga mësime të mësimdhënësive të përgatitura në fazën e parë, të cilët iu futën punës për hartimin e teksteve mësimore sidomos për nevojat të shkollës së lartë, kurse e dyta ishte literatura shkencorë-tekniqe, e cila u sigurua në gjuhën ruse nëpërmjet rrugëve të tërthorta nga vendet e tjera të bashkësive socialiste që vepronte nën ombrellën e Bashkimit Sovjetik.

Si veçori të këtij ndikimi mund të përmendim një varg dukurish jashtëgjuhësore dhe brendagjuhësore: ngritja e fushave të dijes në sisteme dhe kristalizimi i tyre në kuadrin e gjuhës letrare kombëtare shqipe, bazat e së cilës u hodhën në Kongresin e Drejtshkrimin. Një anë tjetër gjuhësore është futja e një numri shumë të vogël termash të drejtpërdrejta në leksikonin e fushave të ndryshme të dijes. Mund të nënvizohet se terminologjia në bazën e vet tashmë ishte e konsoliduar dhe siç dihet plotësimi i leksikut të fushave të dijes kishte filluar qysh nga Rilindja. Disa fjalë të rralla në fusha të ndryshme kanë mbetur deri më sot: *tjagaç, plitka, stanok, katanka, podjezhka, ballast,*

baraban, kulak, sputnik etj.,. U krijua edhe ndonjë formim brenda shqipes si *zbor_z*

zborist, të cilat në kushtet e përdorimit të tyre kishin një shpeshësi të lartë.

-Mbeten fjalë ruse të veçanta, me origjinë të huaj për të, të futura si terma prej rusishtes në sistemet e ndryshme të fushave të dijes: *shllam, feldshpat, buksa, panel, plasmasë, presformë, takt, gabarit, agregat, faska, shasi, magistral, starter, zhikler, kontur, rele, shunt, stacionar, ekonomajzer.*

Mund të nënvizohet gjithashtu se gjuha ruse, sidomos në fushat e specializuara, ndihmoi në thellimin dhe zgjerimin e sistemeve terminologjike nëpërmjet modeleve fjalëformuese ose të niveleve të ndryshme, të cilat kanë vlerë të veçantë për tu studiuar. Këtu mund të përmendim:

1. U intesifikua përdorimi i shprehjeve, togfjalëshave sipas modeli emër+emër,

Kontradikta klasash (противоречия классов), kamp pionierësh, shtëpi oficerësh, klub gjuetie.

2. Nën ndikimin e rusishtes më shumë u pasurua tipi fjalëformues i mbiemrave me *-or* për shembull, *klasor (классовый), botëkuptimor (мировоззренческий)*

3. Një tjetër tip produktiv fjalëformues kanë qënë mbiemrat me kuptim mohues *-jo* për shembull *jodetokratik, (недемократический) johistorik (неисторический)*. Ky tip mbiemrash u pasurua nëpërmjet kalkimeve të mbiemrave mohues rus.

4. U futën si modele fjalëformuese me prodhimtari të lartë ndërtimi me prapashtesën *-shmëri* që në rusisht u korrespondon prapashtesa *-ость* si: *partishmëri (партийность), rrezikshmëri (опасность), parajtushmëri (неприимчивость),*

ndershmëri (честность), ideshmëri (идейность)

5. U aktivizuan emrat me prapashtesën *-ës (-тель) деятель* si dhe ekuivalente togfjalësh.

6. U krijuan njësi me bazë kompozitash dhe togfjalëshash:

a.kompozita

-mësime dhënëse (преподаватель)

-mësime dhënie (преподавание)

-vendbanim (местожительство)

-vendndodhje (местонарождение)

b.togfjalësh:

-kandidat i shkencave (кандидат наук)

-Këshill shkencor

-Kabinet pedagogjik

-artist i popullit

-mësues i popullit

-Kuvend Popullor (Народное Собрание)

-Komitet Ekzekutiv (Исполнительный Комитет)

-Fushatë Zgjedhore (Выборная компания)

-Organizata Bazë (Первичная организация)

-bashkëpuntor i vjetër shkencor (старший научный сотрудник)

III. *Faza e tretë (1980-1990)*. Këtë do ta quajmë si fazë të rënies graduale deri në zhdukjen e ndikimit të rusishtes. Duhet nënvizuar që gjithçka që u krijua më parë pati reflekset e mëtejshme pozitive, pasi modelet ruse u bënë pjesë

përbërëse e sistemit të terminologjive të fushave të ndryshme, që kanë ardhur deri më sot.

Pas vitit 1990 e deri më sot nuk kemi ndikime të rusishtes mbi shqipen, por kjo fazë ka interes të studiohet, nëse shqipja vështrohet në rrafshin përqasës me anglishten dhe me gjuhë të tjera, si edhe më vete rusishten, ku, kjo e fundit, e ka humbur tashmë statusin e dikurshëm si gjuhë me shtrirje të kufizuar ndërkombëtare. Gjithë ky proces ka interes të vështrohet nga pikëpamja e mësimdhënies, i cili do të bëhet prej nesh objekt studimi në të ardhmen.

BIBLIOGRAFIA

DURO, Agron (1986), Veçoritë e dukurive gramatikore të stilit tekniko-shkencor të rusishtes

dhe mënyrat e të ushtruarit praktik të tyre: Studime dhe artikuj rreth teorisë dhe praktikës së mësimdhënies së gjuhëve të huaja, Tiranë.

ÇABEJ, Eqrem (1976), Marrëdhëniet e shqipes në periudhën e saj historike: Studime gjuhësore, vëll. III, Rilindja, Prishtinë.

LAFE, Emil (2001), Razvitije knizhnoj leksiki albanskogo jazika vo vtoroj pollovinje XX veka (vlijanije ruskogo jazika) XX veka: Studia linguistica, Sankt-Peterburg.

BASHA, Y. (1982), Interferencat në të mësuarit e gjuhës së huaj, Tiranë..